

IPS
המכון למדיניות
ואסטרטגיה

בית ספר לאודר
לממשל, דיפלומטיה
ואסטרטגיה

הבינתחומי
הרצליה

IPS Publications

ארבע מערכות שיעצבו את המזרח התיכון

מאת: שאול שי

מרץ 2016

IPS Publications

IDC Herzliya

המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)
בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
המרכז הבינתחומי הרצליה

ארבע מערכות שיעצבו את המזרח התיכון

שאל ש"י

מרץ 2016

שנת 2016 עומדת בסימן צמתי הכרעה אשר יעצבו מחדש את מפת המזה"ת. ארבע מערכות מרכזיות על מוקדי שלטון אורבניים יהיו בעלי השפעה מכרעת על עתידן של ארבע ישויות מדינתיות: המדינה האסלאמית, סוריה, עיראק ותימן ויקרינו על המפה הגיאוגרפית של המזה"ת כולו ואף מעבר לו.

לכאורה מדובר בארבע מערכות עצמאיות ובלתי תלויות באופן ישיר האחת בשנייה, אך ללא ספק מתקיימות זיקות גומלין בין גורמי הכוח המעורבים במערכות אלה ולתוצאות בכל אחת מהן תהיינה השפעות ישירות ועקיפות על המערכות האחרות.

המערכה על השליטה בחלב בסוריה

מתחילת מלחמת האזרחים ניטשת מערכה קשה וממושכת על השליטה בעיר חלב (חלב היא העיר הגדולה בסוריה ובירת מחוז חלב בצפון-מערב המדינה), כאשר עד כה העיר חצויה בין כוחות הנאמנים לאסד לבין גורמי האופוזיציה.

החל מתחילת 2016 פתחו כוחות הקואליציה של נאמני אסד, חיזבאללה, וכוחות איראניים במתקפה קרקעית באזור חלב, בסיוע התקפות אוויריות מסיביות של חיל האוויר הרוסי והצליחו לכתר את העיר ולנתק את מרבית צירי האספקה של כוחות האופוזיציה.

כיבוש חלב ע"י כוחות הקואליציה התומכים באסד תהווה מפלה צבאית, מוראלית וסמלית לכוחות האופוזיציה ותביא לנקודת מפנה אסטרטגית במלחמת האזרחים בסוריה לטובתו של משטר אסד.

המערכה על א-רקה – בירת המדינה האסלאמית

העיר א-רקה בצפון מזרח סוריה שנכבשה ע"י כוחות המדינה האסלאמית, משמשת בפועל כבירת המדינה האסלאמית וכתוצאה מכך מרוכזים בה גורמי השלטון והיא מהווה סמל של "החליפות החדשה" בהנהגת החליף אבו בכר אל בגדאדי.

שתי קואליציות יריבות מקדמות כיום מהלכים לכיבוש א-רקה:

קואליציה אותה מובילה ארה"ב ולה שותפים גורמים כורדים וגורמי אופוזיציה סוריים, ככוח העיקרי על הקרקע בגזרה זו. במקביל מתגבשת קואליציה נוספת שגם היא זוכה לגיבוי אמריקאי של טורקיה וערב הסעודית אשר עשויות אף הן להשתלב במערכה על א-רקה.

קושי מרכזי בריכוז המאמץ לכיבוש א-רקה טמון ביריבות בין הגורמים הכורדים בסוריה לבין טורקיה אשר חוששת שהתחזקות הכורדים בסוריה תשפיע על מרקם היחסים הטעון ממילא בין הממשל הטורקי לבין המיעוט הכורדי במדינה זו.

הקואליציה השנייה מורכבת מכוחות הנאמנים לאסד, איראן וחיזבאללה בסיוע של רוסיה, כאשר גם קואליציה זו שואפת לכבוש את מעוז המדינה האסלאמית.

לפי שעה לא ברור אם יתקיים תיאום כלשהוא בין שתי הקואליציות במערכה העתידית על א-רקקה או שיתקיימו שני מהלכים עצמאיים כאשר כל צד ירצה להקדים את יריבו ולכל היותר יושגו הסכמות שימנעו פגיעה הדדית בין שתי הקואליציות.

לנפילת א-רקקה תהיה משמעות מרחיקת לכת לגבי קיום המדינה האסלאמית בשטח סוריה ולעצם קיום המדינה האסלאמית במובן הטריטוריאלי והשלטוני במרחב סוריה ועיראק.

יודגש כי גם תבוסה ב א-רקקה ובמוסול בעיראק (הנושא יידון בהמשך), לא תביא להעלמות המדינה האסלאמית כארגון אך היא תביא להפסקת קיומה של המדינה האסלאמית כישות מדינית.

המערכה על העיר מוסול בעיראק

העיר מוסול היא השנייה בגודלה ובחשיבותה בעיראק (אחרי בגדאד) ונכבשה ע"י כוחות המדינה האסלאמית ב – 2014. העיר מהווה את המעוז העיקרי של המדינה האסלאמית בעיראק ולנפילתה יהיו השלכות מרחיקות לכת לגבי עצם המשך קיומה של המדינה האסלאמית כישות מדינית.

המערכה על מוסול תדרוש שיתוף פעולה בין גורמי כוח שונים בעיראק אשר להם אינטרס משותף של מלחמה במדינה האסלאמית, אך אינטרסים מנוגדים לגבי עתידה של עיראק.

הכוחות הקרקעיים העיקריים שצפויים ליטול חלק במערכה על העיר יהיו: כוחות כורדיים המצויים בקרבה גיאוגרפית לעיר וכוחות של הצבא העיראקי שנתמכים ע"י מיליציות שיעיות ומשמרות המהפכה האיראניים. המערכה על מוסול תחייב סיוע אווירי מסיבי של ארה"ב וחברות הקואליציה שלה.

טורקיה מקיימת מזה מספר חודשים נוכחות צבאית באזור מוסול (למרות מחאות של הממשלה בבגדאד) וכוחות טורקים צפויים להשתלב במערכה על העיר.

בשל ניגודי אינטרסים וחשדנות הדדית יהיה קושי ניכר בתיאום המערכה על מוסול בין גורמי הכוח השונים, קל וחומר, לגבי השליטה בעיר וסביבותיה לכשיובסו כוחות המדינה האסלאמית.

נפילתן של מוסול ו א-רקקה, בין אם יתרחשו בסמיכות זמנים או בדרוג, יסמלו את חיסולה של המדינה האסלאמית בעיראק וסוריה כישות מדינית.

המערכה על צנעא בירת תימן

בשלהי שנת 2014 השתלטו המורדים ההות'ים השיעים, הנתמכים ע"י איראן, על בירת תימן צנעא ומשם הרחיבו את שליטתם לחלקים נרחבים של המדינה, תוך שהם מאלצים את הנשיא המכהן אל האדי להימלט לערב הסעודית השכנה.

בתגובה, הקימה ערב הסעודית קואליציה של מדינות ערביות (סוניות) אשר יצאה למערכה נגד המורדים ההות'ים. כוחות הקואליציה בהנהגת ערב הסעודית פתחו במתקפה אווירית וקרקעית נגד המורדים ההות'ים, שחררו את מרבית השטחים שתפסו המורדים וכעת צרים על העיר צנעא.

כיבוש העיר צנעא ע"י כוחות הקואליציה הסעודית תהווה מכה קשה למורדים ההות'ים ולפטרונים בטהראן ותהווה הישג משמעותי עבור ערב הסעודית והציר הסוני המתון במערכה על ההגמוניה האזורית מול איראן והציר השיעי.

לארבע המערכות שתוארו לעיל, אשר צפויות להתנהל במהלך 2016 ואולי להגיע אף לכדי הכרעה באחדות מהן או בכולן, תהיה כאמור השפעה מכרעת על עיצוב מפת המזה"ת.

ניצחון של כוחות אסד ובעלי בריתו בחלב וחיסול המדינה האסלאמית יביאו לשנוי דרמטי ביחסי הכוחות בסוריה ויסללו את הדרך לדומיננטיות של משטר אסד ובעלי בריתו איראן וחיזבאללה ולהגברת השפעתה של רוסיה בזירה הסורית ומעבר לה. מציאות חדשה זו בסוריה תהווה נדבך מרכזי בהגשמת החזון האיראני של "סהר שיעי" (איראן, עיראק, סוריה, לבנון) ודומיננטיות איראנית במזה"ת.

חיסולה של המדינה האסלאמית כישות מדינתית תצמצם במידה ניכרת את האיום שהיא יצרה על משטרים סונים מתונים באזור (ירדן, ערב הסעודית, מדינות המפרץ הפרסי, מצרים ועוד), על המיעוטים באזור (יזידים, נוצרים, כורדים ועוד), ותפחית את עוצמת החיכוך הדתי בין שיעים לסונים.

יחד עם זאת המדינה האסלאמית כרעיון וכארגון טרור ימשיכו להתקיים ואיום הטרור מצד הארגון ימשיך לעמוד בראש סדר הקדימויות במלחמה העולמית בטרור.

קיומה של המדינה האסלאמית כישות טרוריסטית סמי מדינתית המאיימת על שלום העולם, היוותה את הבסיס ומקור הלגיטימציה להצדקת מעורבותם הצבאית של גורמי כוח אזוריים והמעצמות.

חיסולה של המדינה האסלאמית תיצור "חלל אסטרטגי" במרחב המזרח תיכוני, שעל עיצובו מחדש יתחרו ויאבקו גורמי הכוח השונים, המקומיים והגלובליים, אשר במציאות החדשה שתיווצר, יימצאו בעימות ישיר, ללא האצטלא של מאבק "לגיטימי ומשותף" נגד המדינה האסלאמית.

לפיכך, ניתן לשער כי העימותים הפנים מדינתיים בתוך עיראק וסוריה וכן העימותים על ההגמוניה האזורית בין הציר האיראני/שיעי והציר הסוני המתון, בהובלת ערב הסעודית ומצרים, עלולים להגיע לממדים חדשים.

המאבק בין רוסיה לארה"ב ומדינות האיחוד האירופי על השפעה האזורית עלול להחריף אף הוא, בהעדר המכנה המשותף הלגיטימי של נוכחות ופעילות צבאית באזור, בשל הצורך בלחימה במדינה האסלאמית.

טורקיה תידרש להתמודדות מורכבת עם ישות מדינתית כורדית חזקה בסוריה ועיראק אשר תזכה בתמיכה ממדינות באזור ותמיכה מצד מעצמות (רוסיה ואולי אף האיחוד האירופי וארה"ב).

קיומה של המדינה האסלאמית כשחקן חשוב ומשפיע באופן ישיר ועקיף על הנעשה במזה"ת נובע כיום בעיקר מניגודי האינטרסים של אויביה אשר מונעים לפי שעה מהלך מתואם ומכריע לחיסול המדינה האסלאמית. אולם נראה כי נפילתה של המדינה האסלאמית בעיראק וסוריה בלתי נמנעת והשאלה היא רק לגבי העיתוי והנסיבות של התרחשות זו.

לפיכך קיימת חשיבות רב להערכות לקראת מזה"ת ללא הישות המדינתית של המדינה האסלאמית ונייר עמדה זה נועד לעורר את השיח והדיון בנושא.